

●
С мрак и огън
съществува небето.
Съществува Земята
с урагани,
скали
и вода.
Съществува човекът,
за да превърне
тази дива планета
в звезда.

АДАПТАЦИЯ

Свикнали на шум и трясък
от машини и коли,
нервите ни не покъсат
кукуругаци петли.
Най-ни буди лай на куче,
цвилене на кон в нощта.
Дразним се от звън на ручей
с бистра, палава вода.
Нервни сме!
А спим спокойно
и над самолетен рев,
стига славеи сладкопоеи
да не пърха във с криле.

Я м б о л

България 300

Вера Мутафчиева

ЗА БЪЛГАРСКАТА НАЦИОНАЛНА МИТОЛОГИЯ

100 години от „Епопея на забравените“

Националната митология е сякаш религията на един народ. Незадължителна за всички останали, за него тя е безспорна истина, гръбнак на духовното му битие, обединяващ тази нация белег. Чрез своята митология всяка национална общност изгражда неповторим пантеон, където — по известен само ней признак — тя подрежда, очистиени от човешките им слабости, възведени в мъченици и праведници още преди Странния съд, своите герои. Нацията като цяло си е присвоила правото да порицае, заклейми или пък да увековечи избраните си синове. Правото да степенува техните заслуги, та дори и да им приписва поемъртни, пови.

Кое е сетивното, кой е разсъдъкът, произвели това невенчествено чудо — националния пантеон? Пали творчеството, което наричаме народно, е всъщност само колективно, на голямо или по-малко множество от творци с неизвестни за потомството имена? А в даден случай неизвестните вероятно са били просто неизвестни. Автор, чисто произведение е било доработвано, разхубавявано или опошлявано от по-късните му изпълнители. Но в рождения си час то все пак е било създадено от определен човек, иначе не може.

Самосъзнаването ни като нация е нямало как да започне, ако не били заложени поне основите на нейния пантеон. Макар той да бил още в груб градеж, там вече се извисявал образът на първия ни и единствен за тогава герой: хайдутинът.

Излишно е да се позоваваш на документи, на закономерности, на логика, за да доказваш, че хайдутинът като обобщение има малко общо с хайдутите като отделни личности. Не, малко веред тях били хора тъмни, задвижени от алчност. Не, винаги точно улучваща мът. Някои от тях не били чували думата „цел“ — за тях важела не целта, а прицелът. Но в българския национален пантеон хайдутинът олицетворява върховната справедливост, призвана да възмезди човека за страданията му чрез безпогрешна присъда и казън.

Името на този герой (на български се казва „юнак“) е смес от голям брой имена — естествено условни. Нему и по-скоро на тях незнайният певец вмениява доста еднообразни действия, тъй-мо загдето хайдутинът все още е не образ, а действие. Не герой, а геронка е полуанонимен носител.

Колкото и всепризнат, един юнак не прави пантеон. Затуй пък за твореца е невъзможно да заобиколи неговия превисок престоал. Плана му задължителна дан и първият голям поет на нацията:

А, надуй, дядо, кавала!
След теб да виеца, завей,
Песни юнашки, хайдушки,
Песни за вехти войводи...

Така наварно са възниквали и до Ботева неизброимите юнашки песни: родените певци наговаряли — всеки на свой ред — по десетина или повече панизи на иката традиция, сътворени по наследствени калън. Дали ако би се поизил през седемнайсетия вместо през деветнайсетия век, и Ботев нямаше да се влее в неразличимото множество, чинто често свършени произведения по-късно биха означени като фолклор? Без друго — да.

Неносидно е от днешна кота да измериш силата на взрива Ботев. Ботев въздигна в герои двама свои съвременници. Двамина, е които бе седил на окадените влашки кръчми или беше спорил на мразотични хъшовски събрания; двамина, на чиято поява и изчезване бе свидетел. Откън погледнало, те едва ли са се откроявали ярко веред рояка хъшове — трябвало е окото на поет, за да бъдат улучени.

Съобразно традицията героят на най-силната балада в новата българска литература може да бъде отнесен към всеки хайдутин: „юнак във младост и в сила мъжка...“ Черти той няма, няма си и име. А все пак — първата крачка към това, да

бъде изведена личността от нейната вековна анонимност: заглавието, поставено отпосле. То може да мине и за посвещение, но изобщо става ясно: указан е вчера загинал, довчера жив човек.

Вторият образ в националния пантеон, Хаджи Димитър, почти покрива първия. Какво ли друго, ако не най-обичаен хайдушки войвода, съзвучен със звяр и природа, е героят на Ботев? Необяснимо как „Обесването на Левски“ е по-слабо популярна Ботева творба от „Хаджи Димитър“ — „Жив е той, жив е...“ се превърна в повече от национален химн, превърна се в заупокойка за всички по-сетнешни паднали борци. Навярно това ѝ придаде внушението на Песен над песните, та никои българин не я сравнява с другите Ботеви произведения. А имало би защо.

„О, майко моя, родино мила...“ е действително несравнима по майсторство творба. Никаква традиция не е дошла да улеси майстора ѝ, в нея не откриваш нищо дотогава опитано, утвърдено. Плътна, сякаш дори в цветовете картина на сива, потискаща мъка и черна безнадеждност. Докато баладата за Хаджи Димитър свети с поизта — вик към непременно признателните грядущи, последните стихове за гибелта на Левски не дават място на севична вяра: свършено е! — мрачно пророкува поетът.

Две особености обединяват тези Ботеви стихотворения. И двете те — стихотворенията — предлагат за българския национален пантеон имена на съвременници. И в двете тях името на героя узнаваме от заглавието. Защото „един твой син, Българийо мила...“ можеше да бъде никои от хилядите тогава други борци — и тогавашна България немалко биха обрели да. Както по-преди бе везният „юнак във младост и в сила мъжка“, така тук думата е просто за „един син“. Ще рече, анонимността на оногоя, достойния да бъде заномнен от историята, все още не е преодоляна. При цялата си еднодушно потвърдена от съратниците му дръзка отчетливост Ботев се е колебаел пред прекалената дори за неговия гений крачка: да увековечи чрез безпрекословното внушение на поезията нечие име.

Днес — образовани, съобразителни, изкушени — мъчно бихме посочили веред съвременниците си онези изработили си или изстрадали свое място в пантеона. Съществува обективна причина: липса на дистанция. Още повече липсвала е тя тогава, при неутвърдени от държава, право, официална култура ценности. Ето защо — от недосегаемата си висота — генийт не се чувствуваше властен да изрече категорична присъда; той я

изрече в полуглас. По правило сякаш отговорността, съзнанието за отговорност е равно на дарбата. По-точно: и съзнанието за отговорност е природна дарба.

Велико щастие за народите е, че освен пълководци, държавници, делови хора те раждат и поети. Нашият първи голям поет внесе две имена в пантеона на младата българска нация. И мълкна. По мястото му из кръчмите на Браила, Галац, Букурещ — веред глъчката на гласа за свобода — не видяха празно. Там някъде седеше не негов съратник наистина, а тих съчувственик на хъшовеките отвъдлунавски прояви: богато село, недоучен търговец. Свйт, неуместен, че и нехрабър.

Велико щастие за историята е, че в нея освен дейци, съдейци, противодейци присъствуват и просто свидетели. (Нека си представим летопис, писан само от онези, които са създавали история!) Такъв свидетел седи във влашката кръчма, без да спори, да ръкомаха и да блъска с юмрук по масата; той не заявява своите пристрастия, защото ги крие някъде дълбоко, кротко. Знае си той, че за стрелба го не бива, пък и не желае да погине безвременно.

Цяло човечество тачи героите, паднали на барикада, но не съобразява, че е научило за подвига им от ония, които не са паднали. И забравя, че за да живееш в името и в памет на своите мъртви, е необходима не по-малко храброст от мренето.

Голямо щастие за нацията е, че из окаяните, прашявали емигрантски съврталници по левия бряг на Дунава през седемдесетте години на миналия век се е мъркал Иванчо Айвазов, комуто някой по-късен български поет не посвети ни стих. За по-къщите Васил представляваше патриарх на новобългарската литература, а един патриарх без друго принадлежи на миналото.

Дали не е редно по случай 1300-годишнината на България да си припомним съдбоносните заслуги на този, принадлежач на миналото автор, и да отдадем почит на дързостта му, до която не се досегна — поради обективни причини — безсмъртният генерал и герой от Вола?

Днес нашият пантеон е гъсто населен, така бива при народите с дълга история на борби и падения, пак на борби и възход. Днес едва ли си даваме сметка, че всеки пантеон е творение, дело. Не на одного, естествено. Някои е трябвало да се постараят, да се заложат и изложат на битки със съвременници, съдници, законодатели, за да съградят духовната ци-

тадела. Където намира опора или търси убежище съзнанието на даден народ.

Дълго след победата имената на възхитителите и водачите на освободителното дело не бяха безспорни, каквито са днес. Не бяха приведени в известност и широко разгласени куришата днес свидетелства за криволичещия път на революцията. Не бяха написани многочислените днес изследвания за всеки водител и мислител от онова време, нямаше ги оценките, преоценките и препреоценките на всяка крачка от борбения път. Съществуваха единствено спомените на оживели след победата ратници.

Но споменът — както венчико, преминало през жив човек — рядко има чистия звук на истината. Споменът неволно лъже, подвежда, съблазнява, зашеметен от разнопосочните отсечени събития. В съзнанието на стареещите под свободно небе поборници техните загинали сподвижници едва ли са образували пантеон. Самият градеж на пантеона изисква геометрия, строго съотношение. В отношенията между хора това се казва йерархия. Пиедалите във всеки пантеон биват различни, там без друго трябва да бъде ясно кой спрямо кого стои по-високо и по-ниско. Докато в спомена — повече той е твърде късо историческо разстояние — йерархията се оказва оптически неточна.

Оживелите подир решаваща битка сякаш носят неизговорено чувство за вина. Стараят се да я смекчат, отдавайки почит на тези, които не са оживели. Почитта търси да бъде изразена чрез думи, но не всеки говориц е и словесен — много рядка бива дарбата слово. Затуй пък човек, който я притежава, не може да мълчи, при все че не всяко време посреща еднакво добре крехките, безилтнни творби на словото.

Пълни с мъчнотия бяха и първите години след Освобождението. Вероятно ветсковното що се е струвало на тогавашните българи по-привично и привично преодоливания тежест от внезапната като природно явление свобода. Предетосие да бъде измислено, въведено в живота и приспособено към него нещо толкова непознато като собствената държава — изчезнала без следи преди полухилядолетие.

Днешният българин недооценява мъката на първите години на оняном съзидане. Те ще да са били изтощителни за нацията, забравила отколе що ще рече да съществуаш самостоятелно, да управляваш своята съдба. Резултатите, както учим, не били безупречни по разбираеми причини: неопитност, необразованост, неяснота. Отделно — враждебността от много страни.

Усилно ще да е било ранното време на растежа, както е при новородените, за които най-гибелна — това си личи по ужасения писък — бива първата глътка въздух извън небитието на утробата.

Кому ли през ония години беше до незавършения национален пантеон, когато напиреха за разрешаване тъй много парещи, нетърпени отлагане, такъв куй ял жесло важни за млада България въпроси? Кому бе до герои и предатели из близкото минало, когато всека нов ден поставише пред дочера роба, а днес вече граждани носелини задачи? За сегашните българи е неправдоподобно, че през първото десетилетие на свободата нито Ботев беше Ботев, ни Левски — Левски. Да не говорим за по-малко ярки имена.

Но заговорил Иван Вазов, едва навършил трийсет години недоучен търговец и съзерцателен спътник на нещастните мъже.

Нека повторим: времето не допринасяше за това. Нямаше я дистанцията, която ни подпомага в наши дни. Шумяха със заслугите си за Освобождението бойци и водители на националната революция, които победата ѝ превърна в едри и дребни управници. Кой, ако не те, се чувствуваха властни да населят пантеона?

Тук обаче изстъпи поетът. Той не допускате, че извършва нещо храбро. Той просто се подчиняваше на неписан, но вековечен закон: поетът е най-пряката връзка между това, което „божеството“ още не осъзнава като повели (от една страна), и изпълнението на въпросната повел (от друга), за да просъществува и по-нататък множеството.

Едва ли Вазовите съвременници отпреди точно сто години са съзнавали, че той се е заиретнал да продължи строежа на българския пантеон: „Епопея на забравените“ ...

Защо и как един занесен трийсетгодишен младеж предугади, че демурците на българската революция вероятно ще бъдат забравени, ако никоой не ги отърве от забравата, твърде изгодна за друго? Пантеона Вазов ѝ повречи. Водим не само от чувство за признателност. Вероятно той усещаше, че спояването на залитания поради трайна линия на свободен живот и поради опиянеността си от млада свобода народ ще зависи от следното: да бъде доизграден пантеонът ѝ.

Неразкрито си остава по какъв признак Вазов избра кого да възнес в Епопеята. Въпрос на предпочитания, на пристрастие, на познания? Или по-скоро — на незнание? От историите на България две бяха достъпни за българина от осемдесетте години на миналия век: Пансиевата и Иречековата. Те не ползу-

ваха поета. несъдържайки най-новата (за тогавашен) българска история, чинто творци всъщност станаха герои на Епопеята. Така поетът бе принуден да се опре на собствените си впечатления, преживяване, оценка, както и на чужди спомени.

Допустимо е, че за мнозина мъченици на освободителната ни борба — живели два-три века преди него — той не беше и чувал; имената и житиите им станаха наше достояние покъсно. Други пък, познати нему, не изглеждаха в негови очи достойни за нимба. Трети ходеха живи и управляваха, та всяка присъда над тях би била прибръзана. По предположенията, а навярно и по непредположенията причини Вазов се спря, на които се спря. През своето илюзивско време трийсетгодишният патриарх на освободената новобългарска литература със сигурна ръка иззида стени и положи покрава на нашия пантеон. Работейки сякаш под влияние и под внушение отвън, той дори не подреди съобразно течението на годините ликовите на героите си — така зирилици се намериха пред или размесени със своите предтечи. А за да си дадем сметка за величието на строежа, осъществен с „Епопея на забравените“, налага се да внесем хронологичен ред.

„Сто и двацет години ...“ Малцина ученици се занитват защо числото на годините е тъкмо това. Всъщност толкова време бе изминало от завършването на „История славянобългарска“ до деня, когато Вазов, първи веред българите, отдаде дължимото на светогорския монах. Двеста и двацет са те до днес, а все още повечето българи съдят за делото на Пансий не по Историята му, а по стиховете на Вазов, къде по-всенародно обичани от самата нея.

Трайна и неспоримо след Епопеята 1762 бе приета за точната дата, открила нашето Възраждане. От никое време насам учените се опитват да ни уверят, че трябва да отнесем това начало към по-ранно време, изтъкват и доказателства. Напразно. При спор между учени и поети обикновено надделяват поетите. И нищо, че дълго преди Пансия доказано са се трудили в същата насока и Петър Богдан, и Петър Парчевич, и редица още; нищо, че техният подвиг се е заключавал не единствено в издирване, съставяне, писане — тях Вазов вероятно не познаваше, те не бяха подредени в пантеона. Или пък — заради нещастията по Вазово време вражда на ратниците за независима българска църква срещу разколниците-напичаши — поетът отнесе към тази последна известна нему разновидност и католичките наши епископи от седемнайсетото столетие, чиято

не просветителска, а чисто политическа освободителна дейност е била повече от подвиг — била е саможертва.

... в „Епопеята“ Вазов е изложил
идеята и идеалите на българския народ

Така гласи категоричната поанта на Паисий, която помни всяко поколение българи. Оказва се, че въпросната искра въобще не била първа.

Разбираемо, поетите рядко биват възпявани от поети — законно право на това имат борците, военачалниците, държавниците. Само привидно „Братя Миладинови“ прави изключение от правилото: в „Епопеята на забравените“ те са увенчани не като поети, а като борци. Може би пишещите пантеона не схващат могъществото на оръжието слово, подобно на златаря, за когото златото е не най-ценният метал, ами всекидневно работно вещество. В замяна на туй Февер си даваше сметка, че националната поезия е по-опасна от кремъклияките, та унищожи двама писатели, докато на по-късните редници в действителните сражения за независимост се разминаваше с доживотна каторга или заточение.

Изборът на Вазов да съведе в пантеона тъкмо Константин и Димитър Миладинови, предпочетени пред илчидата техни съратници, може би имаше и обмислено основание: поетът предчувствуваше, че западните български краища ще сполетя съдба, по-тежка от онази на останалите части на България. Понеже братята от Струга бяха веред първите, обявили високо българското начало на тези краища, Вазов спря избора си върху тях — въведе ги в мъченици на нацията.

... и тук е мисълта да бъде подлагана на анализ Епопеята — не за анализ е дума. Заслужава безусловно внимание фактът, че е един удар — книжка от дузина стихотворения — Иван Вазов и насели новобългарския пантеон, и наложи мярката, според която бъдещите герои на нацията можеха да се паднат на посмъртно присъствие в него. Още нещо: макар гласът на Епопеята да ни се струва еднообразен — патетичен, анологетичен, до крайност приподигнат, — ако се вземем безстрастно в нея, ще доловим, че Вазов е установил и йерархията, пробходима за всеки пантеон. Разпознаваме стъпалата ѝ по отсенките във вдъхновението, по съотношението между авторските сполуки, полусполуки и несполуки. Сякаш вграден у поета уред е отмервал напора на това вдъхновение в зависимост от историческата значимост на възпявания подвиг.

Сбирките стихове обикновено биват неравни, така е и с

Епопеята. Бърховите постижения в нея са свързани с Паисий Раковски, Левски, Шипка, Другите — за братя Жекови, за Караджата, Бенковски, Волов, Каблешков — явно замислени като покъртителни, нямат същата художествена сила. Така, докато част от Епопеята се възражда пълнокръвно чрез досега си с всяка нова генерация българи, друга нейна част изглежда мъртва или пове на умираше. Ала преди да излезят, и тези отмиращи творби са извършили своето: въвели са героя си в пантеона.

Както често се случва в поезията, и „Епопеята на забравените“ ни стъписва с някои открития, които не можем да отдадем на познанието. Вероятно най-необяснимите от тях намираме в „Раковски“.

Вазов ще да знаеше немного за бащата на българската революция — от спомени на хора, работили или странствували заедно със странния котленец, или от дотогава публикувани произведения на Раковски. Почти никакви по него време свидетелства за живота и делото му; почти никакво преклонение пред името Раковски, необхватен поради своята разнопосочност, неразбираем поради чудатостта си. Както и да пресмятаме, няма да обясним пътищата, из които Вазовата мисъл стигна до изумително точни констатации за Раковски, до майсторския му портрет.

„Безумен... невъзможен...“ — две определения, които мъжко бързо превели за възмвала, бяха изречени от поета с искрено преклонение. Коя дарба подбуди младия Вазов да занесе двуамислени черти върху образа на своя кумир? Ако разсъдим: това е не толкова оценката на поета, а упрек спрямо съвременниците на Раковски, в чиито очи той бе безпомощен фантаст, полуувменям писател.

Без да предполога достатъчна чувствителност у читателя, Вазов и в събрити уверва си спрямо средата на Раковски — открито обвинение:

... на тъмна епоха си бодър, презожен...

Поетът отгатваше горчивия конфликт на изключителната личност с тъмното ѝ обкръжение, веред което бе блестяла като открит от всички страни принцип. Съвсем преднамерено Вазов още веднъж се върна към изреченото обвинение — в края на творбата си:

Ти умря. И вятър към гроба ти ним
образа е вече със бурен голям,
И прахът ти гние без създи народни...

Това вече бе предизвикателство към освободена България: съратници и следовници пренесбреднаха дълга си към вождата и мислителя. От всички забравени, които Вазов се стремеше да изтрие из забравата, може би най-незаслужено отминавано по онова време бе името Раковски. И поетът възропта срещу кметата намет, срещу динсата на шетет към реалното величие. Той усетише, че няма за герой личност не просто велика, а излизаща извън очертаванията на рамката величие.

Вазов намери ключа за нея:

Дивата и нежна, дри и пробав,
перико ти бе акулом за една борба...

Тосет: нештообразно всеобщо... бе Раковски на фона на сиромашкото си съвремие, нештообразно бяха средствата, с които той се стремеше към единична цел.

Изразил възможно най-висока оценка за героя си — оценката „всичко“! — поетът бе длъжен да се аргументира. Бидейки надарен, Вазов добре знаеше кой създава необяснимите личности:

Природата нева бене се обръкала;
тя от теб да стори гений бе искала,
житова и главата ти като в една пещ
хвърли толкова огън и възторг горещ.
По друг димон таен се излезе тамо,
ти стави създание от крайности само,
елемент от страсти, от мъжка и моят,
душа пълна е буря, е блясък и съе нощ...

Всяка дума от похвалата на Вазов за Раковски е прекалена. По точно такъв, недопустим за дълбокия похват в случая е оправдан, загдето рисува образа на прекаления човек. Както и да я преоценяваме, присъдата на поета за бащата на националната революция и неговото време, и Вазовото време си остава в сила, макар през последния век на изследване да бяха разкрити в най-малки подробности животът и делото на Раковски. Оказа се, че вече знаещите са в състояние да добавят твърде бледи шрихи към паметника, издядан от незнаещи, но с тежък чук и остро длето. Така Раковски запазва много висок си индестал в пантеона, отреден му по интуиция от Вазов.

Не по-малко висок издигне поетът за Левски. при все че тук авторовото намерение не се покри с равен на себе си резултат — възхвалата на Левски е не оценка, а описание. Опитът да бъдат открити лостовите на един необикновен дух не отиде далече: поетът надълго поясни подбудите на Дякона да напусне духовното поприще — толкова като аргументация и психология. А не там — в конфликта между духовното и светското служене на народа — бе драмата на Левски.

В „Левски“ имаш чувството, че Вазов кръжи около своя герой, че го разкрива чрез действията му, чрез хорското отношение към него:

... оное се в черква, мерне се в селянка.

Покаже се, скрий се без знак и без след.

навсякъде гонен, всякъде приет...

Всички врати нему отворени бяха,

селяните прости светец го зовяха...

Колкото и необяснимо, а всъщност обяснимо, ако вземем предвид приоритета на Вазовата оценка за Левски, ред покъсни творби за същия герой продължават да наблягат върху тайствените появи и изчезване на Апостола, които едва ли представяваха същността на огромното му дело.

Подходът на Вазов към него издава, че още по Вазово време над името на Дякона вече бяха наслоени фантастични предания, увлекателни небивалници — за разлика от Раковски, от Болов и Каблешков, Левски вече бе легенда. Нему вече бе посветил Ботев своето „О, майко моя, родино мила...“ — той вече се намираще в пантеона. Тосет, нямаше място в стихосбирка за забравените. Но знаменателно е, че Вазов не само го отнесе към тях; поетът за почита панел въздушни на националните ни герои с „Левски“. Сякаш именно заради неоспоримостта на присъствието му.

Не толкова страшно, колкото ни се чини на първи поглед, е едно пък отсъствие от Епопеята: Ботев, на чиято гибел по-преди Вазов бе откликнал непосредствено, с нещърно възторжено стихотворение („О, Ботев!...“). То нямаше нищо общо с гласа и най-вече със задачата на „Епопея на забравените“, та поетът не го включи в нея. А защо не намери патоса за ново, с което да предложи и Ботева за пантеона?

Линса на дистанция, вече бе казано. Няколко е дори десетилетие от Голготата на Ботев и на априлските водители, от Освободителната война. Пет от дванайсетте стихотворения и

Епопеята въпреки това трябваше да възсъзладат Април: „Бенковски“, „Кочо“, „Каблешков“, „1876“, „Волов“. Само в едно от тях поетът предаде великия бунтовен кипез сред българите:

И в няколко дена, тайно и подло,
народът порасте на няколко века...
„Каблешков“

Останалите четири отразиха апокалипсиса на поражението, разгрома.

За отбелязване е, че априлската част от „Епопея на забравените“ немъ дълго живот, не стана христоматийна. Най-малко — „1876“, — което следваше да бъде апофеоз на въстанието, а не беше, прозвуча бедно. Не по-сполучливи — според възприемането им от по-нататъшните поколения — се оказаха Вазовите възхвали на априлските апостоли. Единствената, която надживя, беше „Кочо“.

Тук пак сме длъжни да отдадем заслуженото на Вазов: сред ярките личности на водачи и мислители, предложени от него за пантеона, той вмества още един герой, изтъкнат доста по-естно като бивш — народа. От гледнище на Вазовото време историята бе дело на великата личност. Без да отрича това, поетът държеше да докаже приноса на безименните хиляди в националната революция, в Освобождението.

Без име народът би отричал Кочо Честимевски наред с не-назованите перуцини, ако не беше го извел напред Вазов. В известен смисъл Кочо се превърна в символ на съзнателната саможертва, на народната всеотдайност, чиито върви отбеляза 1876. Подзаглавието, поставено от самия автор („Защитата на Перуциния“), свидетелствуваше, че — уж наименован герой — чизмарят идеше да възлети събитие, паметно за нацията и известно от перуцини като цяло. Увечавайки себеотричанството на въстаналия народ в многобройни епизоди, едва на последната страница на „Кочо“ Вазов го е споменал изрично — един от всички, искал е да изтъкне той.

Тази необщиорната за времето си тема — делото на народа, ролята на народа в историята — поетът защитава още веднъж в Епопеята, и то б'векливо: „Шипка“. Докато хронологията на събития и биографии в сборката е произволно разбъркана, „Шипка“ той поставя на мястото ѝ — като тържествен епизод на нашата национална революция.

„Шипка“ си няма герой, героичен е самият връх и защитниците му. Един къс българска земя, изживяла падения и

срам, позорни унижения, за да бъдат най-послед разкъсани с отчаяно усилие оковите ѝ:

Защото там нейде на връх планината,
по неесто също крепя с рамената,
идига се някой див, чутовен връх,
покрит с бели кости и със кървав мъл,
на белемъртен спомен наметник огромен...

„Шипка“ е безспорно най-популярното стихотворение от „Епопея на забравените“, без него рядко поминават ученическите годишни актове, масовите събрания по случай годишнини от Освобождението. „Шипка“ олицетворява в българското национално съзнание ликуването на освободения народ, гордото предизвикателство към историята:

Нека ни отрича историята, нека,
нека е трагично името ни. Нека
Белевца стара и новия Батак
в миналото клане хвърлят своя мрът,
нека да ни съчат с полемехи обидни,
счуените окови в дърите стидни
по врата ни още от хомота стар;
нека таз свобода да ни бъде дар!
Нека! Но ний знаем, че в нашто недавно
свети нещо ново, има нещо славно...

Ако съдим по градуса на възхновенето, по майсторските донадения в похвати, обрати, образи, ако проследим логичното развитие на авторската теза, за да стигнем до елегантната поанта, ще осъзнаем кой е героият, смятан от Вазов за основен подпорен стълб на българския пантеон: безименният. Той беше първото присъствие там, облечен по хайдушки, той изстъпи — според мисленето на своя съвременник Вазов — и като последен, но вече в опълченска дреха.

Прератностите за България не завършиха на Шипка, те предстояха тежърва. Тежърва Вазов ще подчертава пристрастното си към съния герой — „Само ти, солдатино чудесни...“ или „Покойници, вий в други полк минахте...“ Ще доказва отново и отново убеждението си, че историята е дело на народа. Демократизмът, тази червена нишка в българското духовно развитие, бе защитен и от народния поет тогава, когато българите усилио строяха своя национален пантеон.